

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

АНТОНЮК ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 911.2: 551.438.5(477.43/.44+477.84)(043.3)

**БЕЛІГЕРАТИВНІ ЛАНДШАФТИ ПОДІЛЛЯ: СТРУКТУРА,
КЛАСИФІКАЦІЯ, РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ**

11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних
ресурсів

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата географічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі географії природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Науковий керівник: доктор географічних наук, професор
Дениsik Григорій Іванович,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
завідувач кафедри географії.

Офіційні опоненти: доктор географічних наук, професор
Петлін Валерій Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри конструктивної географії
і картографії

кандидат географічних наук, доцент
Міхелі Сергій Володимирович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова
завідувач кафедри фізичної географії
інституту природничо-географічної освіти та
екології

Захист відбудеться «29» червня 2016 року о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.07 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 2а, географічний факультет, ауд. 312.

Відгуки на автореферат надсилати на адресу: МСП 01601, м. Київ-601, вул. Володимирська, 64, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, проф. Мезенцеву К.В.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58

Автореферат розісланий 28 травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор географічних наук, професор

К.В. Мезенцев

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стабільність та різноманіття сучасного ландшафту будь-якого регіону залежить від наявності та стану в його структурі трьох груп ландшафтів: натуральних, натурально-антропогенних та антропогенних. Серед антропогенних на особливу увагу заслуговують белігеративні (від лат. *beligero* – вести війну) ландшафтні комплекси, що сформувались у процесі підготовки і ведення воєнних дій, проведення військових навчань тощо. Вони поширені скрізь і концентрують у собі історію найкритичніших моментів взаємодії між людьми, яка відображається в понівечених ландшафтах. Тривалий час географи і ландшафтознавці не звертали уваги на белігеративні ландшафти, бо вважали їх «ландшафтами без майбутнього». Однак, події другого десятиліття ХХІ ст. доводять, що роль та значення белігеративних ландшафтів не зменшується, а зростає, що й визначило актуальність цього дослідження.

Поділля – репрезентативний регіон для детальних досліджень белігеративних ландшафтів. Перші оборонні споруди – захисні вали і рови – тут збудовані в епоху бронзи (III-II тис. до н.е.), значно зросла їх кількість та розширились площі у скіфські (VII- II ст. до н.е.) та слов'янські (II-IX ст.) часи, у період розбудови Київської Русі (IX-XIII ст.), у XVI-XIX ст. та в період Першої і Другої світових війн. У межах Поділля, зокрема Вінницького Придністер'я, белігеративні ландшафти продовжують формувати і зараз. Їх дослідження є не менш актуальними, ніж вивчення інших сучасних ландшафтів.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідних тем Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та кафедри географії цього ж ВНЗу «Регіональне антропогенне ландшафтознавство: теорія і практика» (2005-2015 рр.). Результати дослідження – частина держбюджетної теми «Розробка місцевих схем екологічної мережі Мурованокриловецького і Жмеринського районів» (2013-2014 рр., № 0114U002043).

Мета і завдання дослідження. *Мета* – конструктивно-географічний аналіз белігеративних ландшафтів Поділля, їх структури, районування й розробка заходів раціонального використання у майбутньому.

Для досягнення поставленої мети послідовно вирішувалися такі *завдання*:

- доповнити та удосконалити наявні теоретико-методологічні засади регіональних досліджень белігеративних ландшафтів;
- проаналізувати природні та історичні чинники формування белігеративних ландшафтів Поділля;
- виокремити та обґрунтувати етапи дослідження белігеративних ландшафтів Поділля;
- дослідити сучасне різноманіття та структуру белігеративних ландшафтів, провести їх типологію;
- виявити і проаналізувати регіональні відміни у просторовому розповсюдженні та різноманітті белігеративних ландшафтів; здійснити їх районування у межах Поділля;
- прогнозувати розвиток белігеративних ландшафтів та обґрунтувати

можливі напрями їх раціонального використання.

Об'єкт дослідження – белігеративні ландшафти Поділля.

Предмет дослідження – закономірності формування та розвитку, сучасна структура, типологічні особливості, регіональні відміни, районування белігеративних ландшафтів Поділля.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження виконане на основі теоретичних засад конструктивної географії, класичного і антропогенного ландшафтознавства, історії та екології, що викладені у працях вітчизняних та зарубіжних вчених – В.В. Докучаєва Д.Л. Арманда, А.Г., Ісаченка, Ф.М. Мількова, О.М. Маринича, П.Г. Шищенка, М.Д. Гродзинського, Г.І. Денисика, В.М. Петліна, Ю.Г. Тютюнника та ін. Для досягнення поставлених завдань використані методи польових географічних та ландшафтознавчих досліджень у комплексі з методами історичної науки, археології, військових наук тощо; група методів обробки та інтерпретації матеріалів польових досліджень; методи суміжних з географією та ландшафтознавством наук – ґрунтознавства, геоботаніки, екології; методи ландшафтного картографування з використанням ГІС та інших комп'ютерних технологій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що

уперше:

- з ландшафтознавчого погляду детально проаналізовано наявні матеріали щодо оборонних споруд та їх значення у структурі сучасних ландшафтів окремого регіону – Поділля;
- виявлені та проаналізовані загальні й регіональні чинники формування белігеративних ландшафтів Поділля;
- виділено етапи дослідження белігеративних ландшафтів Поділля;
- досліджено структуру, проведено типологію і класифікацію белігеративних ландшафтів Поділля;
- виокремлено й обґрунтовано наявність регіональних поєднань белігеративних ландшафтів Поділля та проведено їх районування з метою раціонального використання.

удосконалено:

- теоретико-методологічні засади історико-географічних та ландшафтознавчих досліджень специфічних антропогенних ландшафтів – белігеративних;
- районування антропогенних ландшафтів окремого регіону з урахуванням наявних у їх структурі белігеративних ландшафтних комплексів;

отримали подальший розвиток:

- регіональні дослідження белігеративних ландшафтів;
- конструктивно-географічні основи оптимізації антропогенних ландшафтів, зокрема воєнного походження.

Практичне значення одержаних результатів. Виявлені специфічні особливості белігеративних ландшафтів уможливили розробку шляхів їх оптимізації та раціонального використання, що є доцільним у процесі проведення подібних досліджень в інших регіонах України. Результати дисертаційного дослідження використовуються органами державної влади Тернопільської, Хмельницької і Вінницької областей при розробці регіональних програм і планів раціонального природокористування, розвитку туризму та

обласними товариствами охорони природи. Розроблені в дисертації теоретичні аспекти дослідження белігеративних ландшафтів, зібраний фактичний і картографічний матеріал залучається до викладання курсів «Основи антропогенного ландшафтознавства» і «Регіональне антропогенне ландшафтознавство», «Фізична географія України» і «Природнича географія Поділля», «Краєзнавство і туризм» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійному опрацюванні архівних літературних і картографічних матеріалів, а також результатів польових історико-географічних і ландшафтознавчих досліджень; удосконаленні та доповненні окремих теоретичних та методичних аспектів пізнання белігеративних ландшафтів; у розробці оригінальних карт і схем; проведенні районування та обґрунтуванні рекомендацій прикладного значення.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на щорічних звітних конференціях аспірантів та викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у 2009-2014 роках, міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях, а саме: Міжнародній науковій конференції, присвяченій 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та 60-річчю створення кафедри фізичної географії (Чернівці, 2005), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2006), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю науково-дослідної лабораторії «Екологія і освіта»: «Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність» (Умань, 2007), Третій Міжнародній науковій конференції до 130-літнього ювілею академіка Степана Рудницького «Історія Української географії та картографії» (Тернопіль, 2007), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2008), Міжнародній науковій конференції «Українська історична географія та історія географії в Україні» (Чернівці, 2009), Міжнародній науково-практичній конференції «Дністровський каньйон – унікальна територія туризму» (Тернопіль, 2009), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Географія та екологія: наука і освіта» (Умань, 2010), III Міжнародній науковій конференції до 10-ої річниці кафедри геоєкології та 25-ої річниці кафедри фізичної географії ТНПУ «Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива» (Тернопіль, 2010), Міжнародній науковій конференції «Еволюція та антропогенізація ландшафтів передгірських і гірських територій» (Чернівці, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції на відзначення 95-річчя від дня народження Ф.М. Мількова «Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку» (Вінниця, 2013), Міжнародній науково-практичній конференції «Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика» (Чернівці, 2014), The Ist International Academic Conference «Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science» (Australia, Melbourne, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Географія, Екологія, Туризм: теорія, методологія, практика» (21-23 травня

2015 р.), II Міжнародній Науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми країнознавчої науки» (м. Луцьк, 14-15 травня 2015 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 29 наукових праць (26 одноосібні) загальним обсягом 9 друкованих аркушів (у тому числі 8,7 друкованих аркушів належать автору особисто). Серед них 8 статей опубліковано у наукових фахових виданнях, 1 одноосібна стаття у закордонному науковому періодичному виданні та публікацій в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 229 сторінок, з них основного тексту 154 сторінки. Робота містить 47 рисунків, зокрема 26 картосхем і 10 додатків. Список використаних джерел включає 325 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретичні та методичні засади дослідження белігеративних ландшафтів**» проаналізовано і уточнено основні поняття і терміни, що використовуються в процесі вивчення белігеративних ландшафтів, розглянуто історію дослідження белігеративних ландшафтів, визначено їх характерні ознаки, а також принципи і методи, що доцільно використовувати у пізнанні белігеративних ландшафтів.

Широке розповсюдження, значне різноманіття й специфічні (переважно під час військових дій) умови формування, значення для пізнання природи та історії окремих регіонів спонукали фахівців різних наукових напрямів до активних досліджень ландшафтних комплексів воєнного походження. У процесі таких досліджень було запропоновано значну кількість термінів, понять і визначень: воєнно-фортифікаційні, військово-фортифікаційні, інженерно-військові. Однак, більшість з них – це їх коротка характеристика, а не чітке окреслення суті поняття. Найбільш повним і ємним є термін «белігеративні ландшафти» (*від лат. beligero – вести війну*), запропонований Ф.М. Мільковим. Під термінами-синонімами «белігеративний ландшафт», «белігеративний ландшафтний комплекс» можна розуміти будь-які ландшафтні комплекси воєнного походження, незалежно від їх способу створення, віку та особливостей сучасного функціонування. Вважаємо, що **белігеративний ландшафт – це антропогенний ландшафт, сформований у процесі підготовки та ведення воєнних дій**. До белігеративних ландшафтів відносяться кургани, вали, рови, ескарпи, ДОТи, ДЗОТи, бліндажі, окопи, лінії оборони, військові аеродроми, бази, полігони, стрільбища. Тривале формування, різноманіття й зацікавленість науковців белігеративними ландшафтами Поділля дозволили у процесі їх пізнання виділити п'ять періодів: випадкових фіксацій белігеративних ландшафтів та спогадів про них (до середини ХІХ ст.), детальних описів белігеративних ландшафтів істориками, археологами та військовими фахівцями (середина ХІХ ст. – початок ХХ ст.), вивчення белігеративних ландшафтів Поділля краєзнавцями (20-ті – кінець 40-вих років ХХ ст.), геокомпонентних досліджень белігеративних ландшафтів (50-

70-ті роки XX ст.) і комплексних досліджень белігеративних ландшафтів (80-ті роки XX ст. – початок XXI ст.).

Вважаємо, що немає окремих археологічних, історико-культурних, воєнних, гуманітарних або антропогенних пам'яток. Будь-яка така пам'ятка містить компоненти природного середовища і суспільних відносин того часу, коли була створена. Якщо вона гине, знищується історико-археологічна пам'ятка, знищується ландшафтний комплекс, загалом зникає або переходить в інший стан природно-історичний утвір. Пам'ятки нашої спадщини, значну частку яких складають белігеративні, є складними за походженням антропогенними ландшафтними комплексами. Часто вони зберігають основний обсяг інформації про давні суспільні утвори з відповідно організованим довкіллям. На Поділлі не залишилось натуральних ландшафтів, про минуле можна дізнатися лише через пізнання наявних зараз антропогенних ландшафтів, зокрема й белігеративних.

Процес пізнання белігеративних ландшафтів настільки різносторонній та складний, що включає використання методів та методик досліджень суспільних, природничих, військових, інженерних та інших груп наук. Цей процес має свої особливості: одночасний аналіз різних за суттю археологічних, історичних, інженерних та природознавчих матеріалів; проведення спільних історико-ландшафтознавчих, археолого-ландшафтознавчих експедицій та сумісних розкопок белігеративних комплексів; використання нетрадиційних для ландшафтознавства методів дослідження або використання результатів цих методів: археологічних (розкопки, їх збереження, аналіз археологічних матеріалів), фізичних (радіовуглецевий аналіз залишків), інженерних (споруди в курганах, укріплення валів, кладка цегли) та ландшафтознавчий аналіз їх даних. Однак, антропогенні ландшафти будь-якого типу і рангу, хоча і створені людиною, формувались і функціонують у конкретних природних умовах і в тісному взаємозв'язку з наявними ландшафтами. Традиційні прийоми і методи: експедиційні, експериментально-стаціонарні, літературно-картографічні, суцільного знімання і ключових ділянок, геофізичні, геохімічні та інші є основою досліджень також і белігеративних ландшафтів.

У другому розділі **«Природні та історичні умови формування белігеративних ландшафтів Поділля»** розглянуто як загальні, зумовлені просторовим розташуванням та оточенням, так і регіональні особливості природи Поділля, що на всіх етапах історичного розвитку досліджуваного регіону були не лише придатними, але й сприяли будівництву і функціонуванню белігеративних ландшафтів.

Упродовж сторічч головною особливістю геостратегічного розташування Поділля була його прикордонність. Регіон розвивався на окраїнах різних політичних утворень та держав – Київської Русі і Галицько-Волинського князівства, Великого князівства Литовського та королівства Польського, Татарського ханства та князівства Молдови, Австро-Угорської та Російської імперій, Польщі, СРСР та Румунії, нині України, Польщі та Молдови. Це означало неоднорідність змін державної приналежності та активність військових дій, що в свою чергу зумовлювало активне будівництво укріплених городищ, замків, фортець, ліній оборони та інших белігеративних ландшафтних

комплексів.

Процес заселення Поділля не зовсім співпадає з процесом формування белігеративних ландшафтів. Їх розвиток більше викликаний історичними й відповідними воєнними подіями, які, навпаки, призупиняли розвиток селитебного процесу в межах Поділля. Формування перших белігеративних комплексів на Поділлі розпочалось в епоху бронзи (середина II тис. до н.е. – поч. I тис. до н.е.) і продовжилось скіфами (VII-II ст. до н.е.), що залишили після себе численні пам'ятки, серед яких окремі вали, городища й кургани.

Наприкінці VI та у VII ст. слов'яни активно почали будувати укріплені поселення-городища, що займали підвищені ділянки і мали часто потужні укріплення у вигляді дерев'яних стін, частоколів, земляних ровів і валів. У X – на початку XIII ст. зароджуються великі слов'янські міста, укріплені поселення – Галич, Тереховля, Кам'янець, Смотрич, Ізяслав та ін. Їх площі до 90 га і більше, приурочені до крутих схилів, підвищень або «мисів» долин річок, що давало можливість використовувати природні особливості території для захисту.

Селитебний процес у межах Поділля був призупинений татаро-монгольським нашествям (середина XIII – середина XIV ст.). Рятуючись від рабства, люди заселяють лісисті регіони Поділля, в лісах з'являються перші белігеративні ландшафтні комплекси. Товтри, Кременецькі гори – тут їх кількість збільшується. У долинах річок Збруч, Смотрич, Мурафа, а також Дністра як захисні об'єкти використовують природні печери та спеціально вириті підземелля, що й тепер збереглися у Погребищенському, Липовецькому, Шаргородському і Барському районах Вінницької області. У 40-80-х роках XVI ст. збільшується кількість спустошувальних набігів кримських татар на південні та південно-східні райони Поділля. Особливо нищівними вони були на постійних шляхах їх руху – Чорному (Придніпровська височина), Кучманському (Дністерсько-Бузьке межиріччя) та Волоському (долина Дністра). Ці шляхи позначені різними за віком, формою, висотою та функціональним призначенням курганами та їх групами.

Упродовж наступних століть у межах Поділля сформувались різноманітні белігеративні ландшафтні комплекси. Перша світова і громадянська війни на початку XX ст. призвели до розорення господарства, знищення значної кількості населених пунктів, до суттєвого збільшення кількості та площі белігеративних ландшафтів, особливо за часів Другої світової війни. В структурі белігеративних ландшафтів формуються нові ландшафтні комплекси – окопи, вирви, ДОТи і ДЗОТи, лінії оборони, укріплені райони, території військових підрозділів, полігони і аеродроми, а з другої половини XX ст. – наземні і підземні ракетні комплекси тощо. Частина з них знищена, частина знаходиться у занедбаному стані, але й ті, що збереглися, дають уявлення про їх структуру та можливості подальшого відновлення й раціонального використання.

Формування белігеративних ландшафтних комплексів завдяки наявності покинутих та слабо використовуваних воєнних об'єктів (полігонів, аеродромів, ракетних комплексів тощо) продовжується і на початку XXI ст. Події сьогодення спричинили новий етап створення белігеративних комплексів в Україні і на Подільському Придністер'ї зокрема.

У третьому розділі «Класифікація і структура белігеративних ландшафтів Поділля» на основі опрацьованих джерел і польових досліджень виділені основні типологічні структури і обґрунтовано класифікацію белігеративних ландшафтів Поділля.

Виокремлено і обґрунтовано таксономічну систему типологічних структур: белігеративний тип урочища, белігеративний тип місцевості, белігеративний тип ландшафта, клас белігеративних ландшафтів. Клас белігеративних ландшафтів розділено на підкласи городищ, валів, курганів, фортифікаційних комплексів і полігонів, які віднесено до відповідних зонально-азональних типів. Загальна класифікація белігеративних ландшафтів і таксономія їх типологічних структур тісно пов'язані між собою і можуть бути представлені відповідною схемою (рис.1).

У таксономічній системі типологічних структур белігеративних ландшафтів не виділено белігеративних фацій. Це не означає, що в процесі пізнання белігеративних ландшафтів вони не мають значення і їх не потрібно досліджувати. Потрібно, й інколи досить детально, зокрема, в ході пізнання висотної диференціації ґрунтів і рослинності белігеративних ландшафтних комплексів. Однак, враховуючи, що виокремлення фацій відбувається, переважно, за біотичною (фітоценотичною) групою компонентів, – це прерогатива ботаніків та геоботаніків. Польові дослідження показують, що вивчення белігеративних ландшафтів ландшафтознавцям краще проводити на рівні урочищ і місцевостей.

За особливостями ландшафтної структури белігеративні ландшафти зонально-азональні. Їх будова, поверхневі форми, частково висотна диференціація фацій і підурочищ, здебільшого, аazonальні. Ґрунти, рослинний покрив і тваринний світ – чітко відображають особливості природних умов тих природних зон, де вони розташовані. Тому, якщо розглядати белігеративні ландшафти загалом, – вони зонально-азональні, якщо лише ґрунтово-біотичну групу компонентів – белігеративні ландшафтні комплекси відносяться до зональних. Однак, зональність теж може бути порушена в результаті висотної диференціації біотичної групи компонентів.

Встановлено, що в структурі белігеративних ландшафтів Поділля можна виокремити два їх зональних типи – лісопольовий і поліський. Особливо сприятливим для формування белігеративних ландшафтів був лісопольовий тип ландшафтів. На його

фоні рельєфно виділяються місцевості стародавніх оборонних споруд: укріплені городища й окремі поселення, системи оборонних валів і ровів, замки і фортеці тощо,

а також місцевості оборонних ліній, серед яких Кам'янець-Подільський, Могилів-Ямпільський і Летичівський укріпрайони, до них належить і курганний тип місцевостей.

Сучасні белігеративні ландшафти – військові аеродроми, полігони, території зосередження військ, стрільбища та інші – потребують додаткових польових досліджень, що пояснюється складнощами доступу до названих об'єктів.

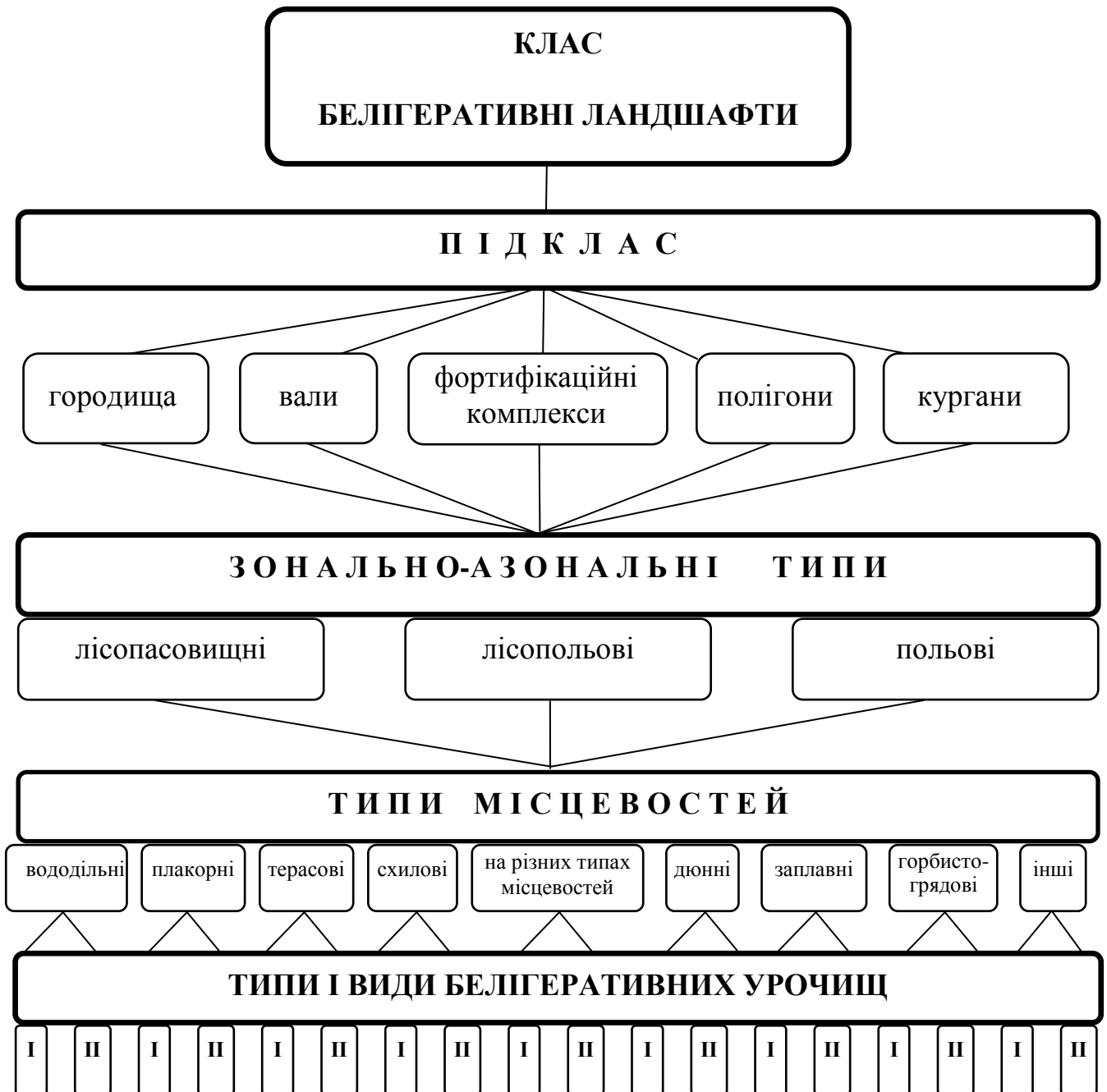

Рис. 1 Таксономічна система типологічних структур класу белігеративних ландшафтів (*тип урочища визначається за будовою та літологічним складом порід, вид – за рослинним покривом*).

У четвертому розділі «**Регіональні відміни та районування белігеративних ландшафтів Поділля**» доведено, що в структурі сучасних ландшафтів Поділля белігеративні виокремлюються не лише оригінальною історією формування та структурою, але й просторовою диференціацією. Їх висотна диференціація зумовлена приуроченістю до відповідних типів місцевостей. Зокрема, одинокі кургани та їх групи приурочені, переважно, до вододілів та плакорів; стародавні городища – до схилів або кількох типів місцевостей; фортеці та замки – до крутих схилів, мисів, урвищ; белігеративні ландшафтні комплекси часів Другої світової війни – до плакорних та схилових типів місцевостей. Значно менше белігеративних структур на терасах, у заплавах річкових долин, однак на річищах для військових потреб використовували острови.

Тривала історія формування та нерівномірність поширення белігеративних ландшафтних комплексів територією Поділля призвели до їх оригінальних територіальних поєднань. У межах Поділля виокремлено: *Західноподільське (Галицьке) поєднання*. Його межі майже співпадають з адміністративними межами Тернопільської області. Тут характерна значна концентрація фортець, замків, а також палаців, культових споруд, що могли або виконували оборонні функції. Серед них заслуговують на увагу Червоноградський, Бережанський, Бучацький, Буданівський, Залозецький Збаразький, Кременецький, Теремовлянський, Ягільницький замки та інші. У структурі Галицького поєднання прослідковується чотири локальних белігеративних ділянки: Тернопільського Придністер'я, Надзбручанська, Кременецько-Товтрова, власне Галицька.

Поєднання Середнього Придністер'я охоплює територію, що включає в себе майже все Середнє Придністер'я у межах Поділля. Своєрідність природних умов цього регіону та його постійне прикордонне розташування збільшили концентрацію белігеративних ландшафтних комплексів. Тут чітко виокремлюються одинокі, але потужні фортеці, зразками яких є Кам'янець-Подільська і Хотинська; на схилах і плакорах долини Дністра широко представлені траншеї та окопи, а також залишки двох укріпрайонів – Кам'янець-Подільського та Могилів-Ямпільського. На відміну від Галицького поєднання, у межах Середнього Придністер'я наявні стародавні оборонні вали, що відомі під назвою Троянові, однак городищ, військових полігонів, аеродромів та інших белігеративних ландшафтів тут майже немає. Поєднання белігеративних ландшафтних комплексів Подільського Придністер'я неоднорідне. Тут виокремлюються дві ділянки: каньйону Дністра і Середньодністерська.

Середньобузьке поєднання белігеративних ландшафтних комплексів. Відносно рівнинна територія, її передступове розташування та історичні особливості розвитку зконцентрували тут найбільшу на Поділлі кількість стародавніх, зокрема скіфських та ранньослов'янських, городищ і курганів цього ж періоду. Серед них Немирівське (150 га), Сабарівське (90 га), кургани Сорока (сучасна висота 10 м), курган скіфського періоду (висота 2 м) в околицях с. Паріївка, сторожовий курган на південній околиці с. Кальник (8 м) Іллінецького р-ну Вінницької обл. Загалом у межах Середнього Побужжя відкрито понад 50 різновікових городищ та 16 сторожових курганів. Фортеці майже всі зруйновані. Їх залишки є у містах Бар, Брацлав, Хмільник та ін. Виокремлюються оборонні укріплення XVI - XVII ст.: цитадель і оборонні рови Кальницького замку, залишки замку у Буші. У структурі Середньобузького поєднання белігеративних ландшафтних комплексів оборонне значення мали й палаци (м. Тульчин, Немирів, Вороновиця) та окремі культові будови (с. Дашів, Сутиски, Печера), архітектура яких давала можливість при необхідності використовувати їх як захисні споруди. У межах Середнього Побужжя немає окремих оборонних валів, замків, укріплених ліній, рідше зустрічаються траншеї та окопи, ДЗОТи. Однак зросла кількість сучасних белігеративних ландшафтних комплексів, серед яких воєнні аеродроми, місця розташування ракетних комплексів, стрільбища тощо. Середньобузьке поєднання белігеративних ландшафтів теж неоднорідне. Тут чітко виділяються дві ділянки:

Собська і Побузька.

Центральноподільське поєднання белігеративних ландшафтів сформувалось у межах центральної частини Хмельницької та західної частини Вінницької областей. Серед белігеративних ландшафтних комплексів виділяються окремі фортеці (м. Меджибіж), оборонні культові споруди (костел у м. Летичів) та Летичівський укріпрайон часів Другої світової війни. Із стародавніх – ранньослов'янські городища у верхній частині басейну Південного Бугу, самотні сторожові кургани та частини Троянових валів. Тут суттєво зросла роль та значення сучасних белігеративних ландшафтів: місць розташування військових частин, військових аеродромів, залишків підземних ракетних комплексів (шахт, командних пунктів), стрільбищ тощо. Чіткого виокремлення окремих ділянок белігеративних ландшафтів не спостерігається, однак на загальному фоні виділяється Верхньобузька ділянка, для якої характерне поєднання стародавніх городищ, фортець і споруд Летичівського укріпрайону.

Поліське поєднання. Белігеративні ландшафтні комплекси цього поєднання сформувались у межах поліських районів північної частини Хмельницької області та Подільських полісь. Особливості природних умов не сприяли появі тут стародавніх городищ, оборонних валів та курганів, хоча вони й зустрічаються (сторожовий курган в околицях м. Турбів, поодинокі могили біля сіл Сиваківці, Павлівка, Дяківці). У Поліському поєднанні краще представлені белігеративні ландшафтні комплекси Другої світової війни (Ставка «Вервольф» поблизу с. Стрижавка, база партизанського загону у Чорному лісі поблизу с. Гущенці) та сучасні, серед яких військові полігони, окопи, ДЗОТи, стрільбища. Поліське поєднання белігеративних ландшафтних комплексів територіально роз'єднано і представлене двома ділянками: Хмельницького полісся та Подільського полісся.

Регіональні відміни (поєднання) белігеративних ландшафтів Поділля дають можливість провести їх районування. Поділля віднесено до 2 белігеративних округів – Подільського і Поліського та 4 белігеративних районів (Західний, Південний, Центральний та Східний), які виділено лише у межах Подільського белігеративного округу (рис. 2).

Белігеративний округ об'єднує історичне нашарування різноманітних белігеративних ландшафтних комплексів, що сформувались у межах одного природного краю. На Поділлі виокремлено Подільський і Поліський белігеративні округи.

Белігеративний район виокремлюється на основі переважання одного із підкласів белігеративних ландшафтів, що зумовлено як природними, так і воєнно- історичними особливостями розвитку цього району. Враховуючи це, у межах Подільського белігеративного округу виділено й обґрунтовано 4 белігеративні райони: Західний, Центральний, Південний, Східний, у межах Поліського округу белігеративні райони не виділялися.

У п'ятому розділі «**Раціональне використання та охорона белігеративних ландшафтів Поділля**» зазначено, що белігеративні ландшафтні комплекси штучно вписані в природне середовище (лінії оборони, траншеї, окопи, ДЗОТи), і здебільшого приурочені до динамічних типів місцевостей – схилових, плакорних (замки, фортеці, лінії оборони).

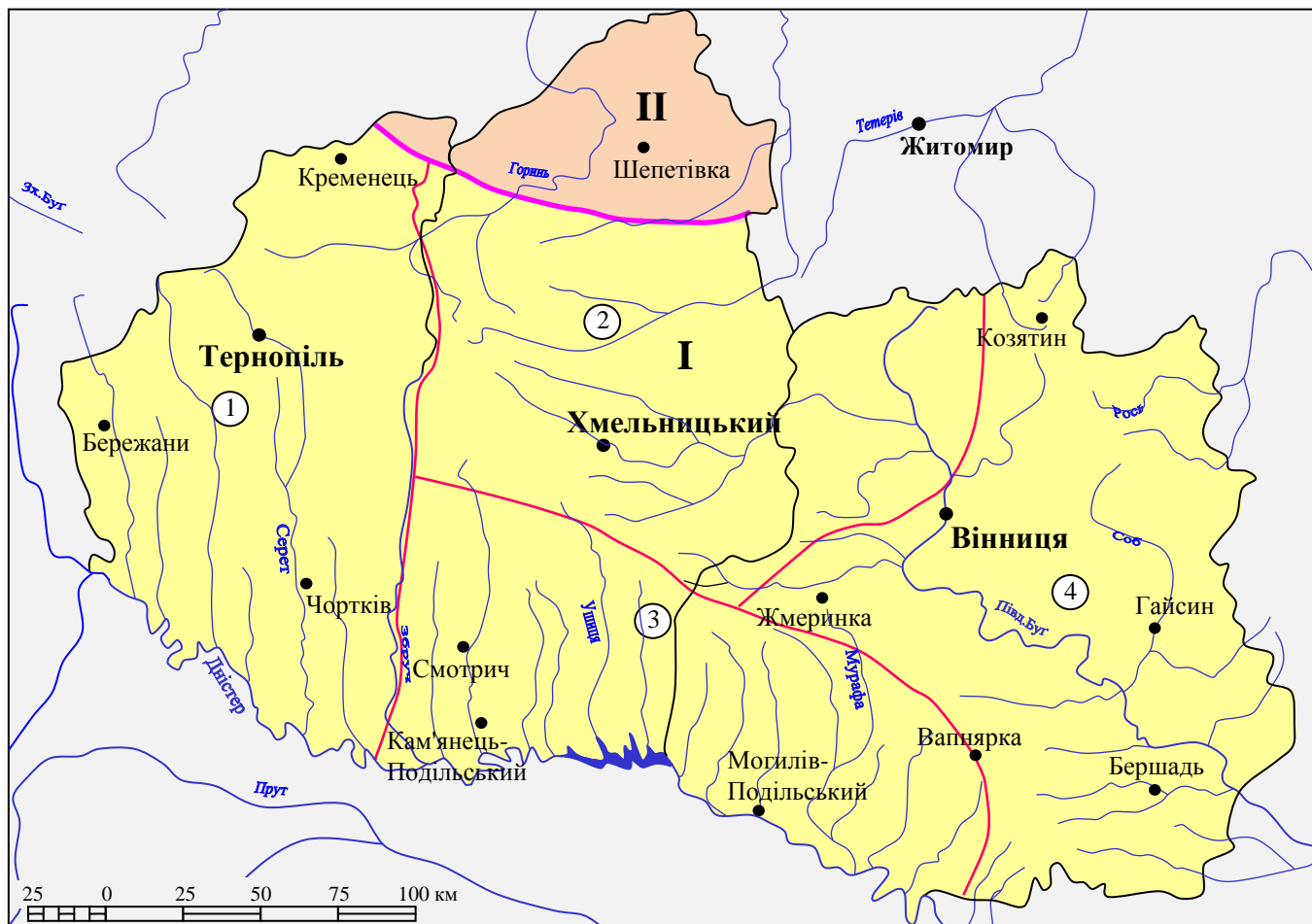

Рис. 2 Районування белігеративних ландшафтів Поділля

Після використання для воєнних потреб їх часто покидають. Подальший розвиток і сучасний стан белігеративних ландшафтів Поділля зумовлений низкою чинників. Серед них провідними є військові (тривалість та якість будівництва, ступінь зруйнованості під час воєнних дій), соціально-господарські (розорювання території, руйнування, забудова), правові (відсутність законодавчої бази з їх охорони), ідеологічні та природні.

Серед інших антропогенних, белігеративні ландшафти не належать до таких, що активно використовуються для господарських потреб. Звідси й особливості їх раціонального використання й заповідання на майбутнє як:

- специфічних наукових об'єктів для конструктивно-географічних, історичних, ландшафтознавчих, біологічних та інших досліджень;
- рекреаційно-туристичних об'єктів (зокрема, розвиток форт-туризму – одного з найбільш популярних і доступних напрямів воєнного туризму, пов'язаного з відвідуванням різноманітних фортифікаційних споруд). У цьому

аспекті зразком на Поділлі є Тернопільська область, де започатковано й ефективно розвивається рекреаційно-туристична дестинація «Замки Тернопільщини». Її розвиток зумовлений тим, що на території області, до якої належать історичні землі Південно-Західної Волині і Східної Галичини, у різні періоди було збудовано і активно функціонували понад 150 лише середньовічних замків і фортець та інших белігеративних споруд. Це майже третина фортифікаційних споруд України;

– об'єктів військового туризму, зокрема, пов'язаних з періодом Другої світової війни (ставки Гітлера, Геринга, Ворошилова, ДОТи і ДЗОТи укріпленої лінії оборони під загальною назвою «лінія Сталіна»). З часів холодної війни на Поділлі залишилося більше 30 пунктів розташування пускових установок балістичних ракет. Такі об'єкти варті уваги туристів, однак їх потенціал використовується недостатньо;

– заповідних об'єктів. Частина белігеративних ландшафтних комплексів уже взяті під охорону. Частіше це стародавні городища, вали і кургани. Проте, охороняються вони, здебільшого, як археологічні об'єкти або пам'ятки історичного та воєнно-фортифікаційного значення. Як своєрідні ландшафтні об'єкти белігеративні комплекси не охороняються.

Однак, до белігеративних ландшафтних комплексів недоцільно відноситись лише як до специфічних об'єктів з унікальною історією формування та сучасною природою. Їх необхідно розглядати як складову єдиної системи культурної спадщини будь-якого регіону України, зокрема і Поділля. Запропоновано і обґрунтовано включення белігеративних ландшафтів до структури регіональних екомереж. На Поділлі це зумовлено тим, що більшість з них приурочені до річкових долин – основ різнорангових екокоридорів. Однак, є й негативні аспекти поєднання екомереж та белігеративних ландшафтів, що пояснюється суттєвим збільшенням потоку туристів до оборонних споруд – замків, фортець, стародавніх городищ, ліній оборони тощо. У таких випадках доцільним є перегляд структури і навіть перенесення окремих ділянок екокоридорів, що обґрунтовано у проекті зміни екомережі в районі м. Вінниці та північної частини Вінницької області.

ВИСНОВКИ

На основі вдосконалених теоретико-методологічних засад конструктивної географії та вчення про антропогенні ландшафти у дисертаційному дослідженні вирішено одно з важливих наукових завдань, що має суттєве значення для розвитку раціонального природокористування та ландшафтознавства і полягає у виявленні ролі та значення белігеративних ландшафтів в оптимізації сучасної структури і раціональному використанні ландшафту окремого регіону.

1. Теоретико-методологічною основою дослідження процесу формування, подальшого розвитку, сучасного стану і раціонального використання ландшафтів, що сформувалися упродовж підготовки та проведення воєнних дій, є концепція взаємодії природи і суспільства – тісно пов'язаних між собою і таких, що динамічно розвиваються у просторі і часі,

складових ландшафтної сфери Землі. Часто белігеративні ландшафти є індикаторами пізнання взаємовідносин між людьми, природою і суспільством, розуміння причин формування сучасного ландшафтного і екологічного дестабілізованого середовища. У межах Правобережної України, особливо Поділля, різновікові белігеративні ландшафти – невід’ємна складова сучасних ландшафтів, їх значення та актуальність пізнання усвідомили лише наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. Для детальних досліджень белігеративних ландшафтів можна використовувати підходи, принципи та методи як класичного, так і антропогенного ландшафтознавства, конструктивної географії, історії та геоботаніки й інших наук. До специфічних особливостей пізнання белігеративних ландшафтів відносяться: одночасний аналіз різних за суттю (археологічних, історичних, природничих, інженерних, військових) матеріалів; проведення спільних досліджень з фахівцями вище названих наукових напрямів; необхідність врахування можливого знищення белігеративних ландшафтних комплексів.

2. Поділля – не лише регіон стародавнього активного і різнобічного освоєння природних ресурсів, але й найдавнішого формування різноманітних белігеративних ландшафтних комплексів. Перші оборонні об’єкти почали будувати в епоху бронзи (III-I тис. до н.е.), суттєво зростає їх кількість та різноманіття у скіфські (VII-II ст. до н.е.) та слов’янські (упродовж I тис. н.е.) часи, у процесі розвитку Київської Русі (IX-XII ст.), також у XVII-XIX ст. і за часів Першої та Другої світових воєн, у Вінницькій області на Придністер’ї продовжується і зараз. Активне будівництво оборонних споруд у межах Поділля зумовлене не лише його своєрідними природними умовами та історичним розвитком, але і геостратегічним розташуванням – прикордонністю. З другої половини першого тисячоліття нашої ери регіон розвивався на окраїнах різних політичних утворень і держав – від Київської Русі і Галицько-Волинського князівства до сучасних України та Молдови. Це призводило до неодноразових змін державної приналежності, підвищеної активності військових дій та формування різновікових белігеративних ландшафтних комплексів.

3. Географи і ландшафтознавці почали активно вивчати белігеративні ландшафти Поділля лише з 80-х років ХХ ст. До цього часу їх описи зустрічаються у працях мандрівників, послів, істориків, військових інженерів та архітекторів. Аналіз наявних опублікованих літературних джерел, картографічних та інших архівних матеріалів дав можливість у процесі пізнання белігеративних ландшафтів Поділля виділити такі часові зрізи – періоди: випадкових фіксацій та спогадів про оборонні споруди (до середини ХІХ ст.); описів белігеративних ландшафтів істориками, археологами та військовими фахівцями (середина ХІХ – початок ХХ ст.); вивчення белігеративних ландшафтних комплексів переважно краєзнавцями (20-ті – кінець 40-х рр. ХХ ст.); період геокомпонентних (50-70-ті рр. ХХ ст.) і період комплексних (80-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) досліджень белігеративних ландшафтів.

4. Значне поширення та різноманіття белігеративних ландшафтів уможливило їх класифікацію – поділ на групи за відповідною ознакою. У межах Поділля белігеративні ландшафти прокласифіковані за: часом формування, тривалістю існування, господарським використанням, належністю до типів місцевостей, власною структурою та ін. Крім цього, обґрунтовано таксономічну систему типологічних структур белігеративних ландшафтів, що містить типи белігеративних урочищ, ділянок місцевостей, ландшафту. Польові вишукування показали, що дослідження белігеративних ландшафтів найкраще проводити на рівні урочищ і місцевостей. Белігеративні ландшафти Поділля віднесено до двох зональних типів – лісопольового і поліського. Краще представлений лісопольовий тип, у структурі якого чітко виокремлюються три типи місцевостей: стародавніх оборонних споруд (укріплені городища, замки і фортеці, системи окремих оборонних валів і ровів та ін.); оборонних ліній і курганний тип місцевостей. Сучасні белігеративні ландшафти (військові аеродроми і полігони, місця дислокації військових частин і ракетних комплексів та ін.) потребують додаткових досліджень, пов'язаних із складністю доступу до інформації про них.

5. Неоднорідність поширення белігеративних ландшафтних комплексів у межах Поділля дозволила виокремити регіональні й локальні їх поєднання та белігеративні ділянки. Серед регіональних поєднань белігеративних ландшафтів виразно представлені Західноподільське (Галицьке) поєднання, в структурі якого прослідковується чотири локальних белігеративних ділянки – Тернопільського Придністер'я, Надзбручанська, Кременецько-Товтрова та власне Галицька; белігеративні поєднання Середнього Придністер'я з ділянками каньйону Дністра та власне Середньодністерською; Середньобузьке поєднання включає Собську і Побузьку белігеративні ділянки; Центральноподільське поєднання белігеративних ландшафтів не представлене окремими белігеративними ділянками, а в структурі Поліського поєднання виділяються дві белігеративні ділянки – Хмельницького і Подільського полісь. Наявність регіональних та локальних поєднань белігеративних ландшафтів дозволяють провести їх районування. У межах Поділля виокремлено і обґрунтовано 2 белігеративних округи – Подільський і Поліський та 4 белігеративних райони – Західний, Південний, Центральний та Східний, які виділено лише у межах Подільського белігеративного округу.

6. У сучасному раціональному використанні белігеративних ландшафтів Поділля необхідно враховувати їх специфіку і значне різноманіття. Зараз найбільш доцільним є використання белігеративних ландшафтних комплексів як об'єктів подальших наукових досліджень, для формування заповідних територій, об'єктів розвитку рекреації і туризму та розвитку краєзнавства. Усе це необхідно проводити на локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях, особливо із врахуванням подій сьогодення. Локальний і регіональний рівень передбачає також поповнення белігеративними ландшафтними комплексами регіональної екомережі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Денисик Г.І. Белігеративні ландшафти: суть, сучасний стан, особливості дослідження / Г.І. Денисик, О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія, випуск 10. – Вінниця, 2005. – С. 16-19. (особистий внесок здобувача – аналіз сучасного стану досліджень белігеративних ландшафтів).
2. Антонюк О.О. Методи досліджень белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія – Вінниця, 2006. Вип.11. С. 48-51.
3. Антонюк О.О. Місцевості оборонних ландшафтних комплексів / О.О. Антонюк // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрій», 2008.– Вип. 54. С. 96-100.
4. Антонюк О.О. Курганний тип місцевостей / О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія, вип. 15. – Вінниця, 2008. С. 99-102.
5. Антонюк О.О. Вузли белігеративних ландшафтних комплексів / О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія, випуск 17.- Вінниця, 2008. С. 108-111.
6. Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти Середнього Побужжя / О.О. Антонюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 480-481: Географія. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т, 2009. – С. 135-138.
7. Антонюк О.О. Збереження белігеративних ландшафтів як природно-історичної спадщини Поділля / О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія, випуск 21. – Вінниця, 2010. – С. 5-9.
8. Антонюк О.О. Комплексність белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Фізична географія та геоморфологія. – К.: ВГЛ «Обрій», 2013. – Вип. 2 (70). – С. 6-10.

Стаття в іноземних виданнях та міжнародних наукометричних базах

9. Антонюк Е.А. Периодизация исследований беллигеративных ландшафтов Подолья / Е.А. Антонюк // Магілєўскі Мерыдыян. – 2016. – Том 16, выпуск 1–2 (33–34). – С. 72-77.

Публікації в інших виданнях, тези наукових доповідей

10. Антонюк О.О. З історії вивчення белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Ландшафти та геоекологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю заснування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та 60-річчю створення кафедри фізичної географії (15-18 грудня). – Чернівці, 2005. – С. 126-127.
11. Антонюк О.О. Белігеративні й тафальні ландшафти / О.О. Антонюк // Географія та екологія: наука і освіта: Матеріали I Всеукраїнської науково-

- практичної конференції (Умань, 20-21 квітня). – Київ: Інтерлінк, 2006. – С. 14-16.
12. Антонюк О.О. Сучасні проблеми охорони белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Екологія: наука, освіта, природоохоронна діяльність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 15-річчю науково-дослідної лабораторії «Екологія і освіта» (Умань) – Київ: Науковий світ, 2007. – С. 5.
 13. Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти / Середнє Придністров'я. За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Теза, 2007. – С. 345-348.
 14. Антонюк О.О. Дослідження белігеративних ландшафтів Поділля / О.О. Антонюк // Історія Української географії та картографії. Частина І: Збірник матеріалів Третьої Міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-літньому ювілею академіка Степана Рудницького. Тернопіль, 6-7 грудня 2007 р. – Тернопіль, 2007. – С. 111-112.
 15. Антонюк О.О. Визначальні ознаки белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Географія та екологія: наука і освіта. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (17-18 квітня 2008 р) – Умань: СПД Сочинський, 2008.– С.11-13.
 16. Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти Середнього Побужжя / О.О. Антонюк // Українська історична географія та історія географії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції (7-10 жовтня). – Чернівці: Чернівецький Національний Університет, 2009. – С. 134-135.
 17. Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти в структурі Дністерського регіонального ландшафтного парку / О.О. Антонюк // Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16-18 травня). – Тернопіль: В-во «Підручники та посібники», 2009. С. – 58-59.
 18. Антонюк О.О. Воєнно-фортифікаційні геокомплекси / О.О. Антонюк // Географія та екологія: наука і освіта: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (15-16 квітня 2010р.) – Умань: Видавець «Сочинський», 2010. С. – 6-9.
 19. Антонюк О.О. Раціональне використання та охорона белігеративних ландшафтів Поділля / О.О. Антонюк // Стале природокористування: підходи, проблеми, перспектива: Матеріали III Міжнародної наукової конференції, присвяченої 10-ій річниці кафедри геоекології та 25-ій річниці кафедри фізичної географії ТНПУ (28-29 травня 2010 р). – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2010. – С. 49-51.
 20. Мудрак Г.В. Унікальні ландшафти Середнього Придністер'я – урочища оборонних валів / Г.В. Мудрак, О.О. Антонюк // Еволюція та антропогенізація ландшафтів передгірських і гірських територій. Матеріали Міжнародної наукової конференції (31 травня – 2 червня 2012) – Чернівці: «Букрек», 2012. – С. 43-45. (особистий внесок здобувача – загальна характеристика белігеративних ландшафтів Тернопільського Придністер'я).

21. Антонюк О.О. Реконструкція белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Антропогенне ландшафтознавство: перспективи розвитку. Збірник наукових праць (за редакцією Г.І. Денисика). – Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. – С. 8-10.
22. Антонюк О.О. Таксономія типологічних структур белігеративних ландшафтів / Olena Antoniuk // Proceedings of the 1st International Academic Conference «Science and Education in Australia, America and Eurasia: Fundamental and Applied Science» (Australia, Melbourne, 25 June 2014) / Volume I. «Melbourne IADCES Press». Melbourne, 2014 / – 692 p. P. – 232-235.
23. Антонюк О.О. Класифікація белігеративних ландшафтів Поділля / О.О. Антонюк // Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 9-11 жовтня 2014 р.) – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2014. – С. 40-42.
24. Антонюк О.О. Історичні аспекти формування белігеративних ландшафтів Поділля / О.О. Антонюк // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Вип. 48. Збірник наукових праць – Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014. – С. 194-200.
25. Война І.М. Висотна диференціація та ландшафтне різноманіття курганних ландшафтів Вінницької області / І.М. Война, О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – 2014. – Вип. 26. – Вінниця, 2014. – С. – 77-83. (особистий внесок здобувача – аналіз розміщення курганів в межах районів Вінницької області).
26. Антонюк О.О. Структура белігеративних ландшафтів Поділля / О.О. Антонюк // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія.- 2015. – Вип. 27, № 1-2. – Вінниця, 2015. – С. 72-81.
27. Антонюк О.О. Регіональні поєднання белігеративних ландшафтів / О.О. Антонюк // Географія, Екологія, Туризм: теорія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (21-23 травня 2015р.) – Тернопіль: СМП «Тайц», 2015. – С. 152-154.
28. Антонюк О.О. Значення белігеративних ландшафтів у формуванні історико-культурної спадщини України / О.О. Антонюк // Актуальні проблеми країнознавчої науки: матеріали II Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 14-15 травня 2015 р.) / за ред. В.Й. Лажніка. – Луцьк: Вежа-Друк, 2015. – С. 168-173.
29. Antoniuk Olena **Rational use and protection fortification landscape.** // Yale Review of Education and Science, 2015, No.1. (16), (January-June). Volume VI. «Yale University Press», 2015. – p. 138-144.

АНОТАЦІЯ

Антонюк О.О. Белігеративні ландшафти Поділля: структура, класифікація, раціональне використання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2016.

У дисертації доповнено і удосконалено теоретико-методологічні засади історико-географічних і ландшафтознавчих досліджень специфічних антропогенних ландшафтів – белігеративних; проаналізовано просторово-часові чинники їх зародження та розвитку на прикладі окремого регіону – Поділля; виокремлено та обґрунтовано етапи пізнання белігеративних ландшафтів Поділля; розглянуто сучасне різноманіття та структуру белігеративних ландшафтів, проведено типологію і на основі цих досліджень обґрунтовано їх класифікацію. Проаналізовано регіональні відміни у просторовому розповсюдженні різноманіття белігеративних ландшафтів; виокремлено й обґрунтовано наявність їх регіональних поєднань і на цій основі здійснено районування белігеративних ландшафтів у межах Поділля з метою їх раціонального використання.

Ключові слова: Поділля, белігеративні ландшафти, структура, класифікація, регіональні поєднання, районування, раціональне використання.

АННОТАЦИЯ

Антонюк Е.А. Беллигеративные ландшафты Подолья: структура, классификация, рациональное использование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук по специальности 11.00.11 – конструктивная география и рациональное использование природных ресурсов. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2016.

В диссертации дополнены и усовершенствованы теоретико-методологические основы историко-географических и ландшафтоведческих исследований специфических антропогенных ландшафтов – беллигеративных; проанализированы пространственно-временные факторы их зарождения и развития на примере отдельного региона – Подолья. Проанализированы физико-географические и социально-исторические условия формирования беллигеративных ландшафтов региона. Прослежены условия формирования беллигеративных ландшафтов в связи с селитебным процессом на территории Подолья. Рассмотрены периоды активного создания беллигеративных ландшафтов на исследуемой территории.

Выделены пять этапов изучения беллигеративных ландшафтов Подолья – от эпизодических несистемных описаний до современных комплексных исследований.

На основе исследований структуры и функционирования

беллигеративных ландшафтов проведена их типологическая классификация. Беллигеративные ландшафты классифицированы по времени формирования, продолжительности существования, хозяйственному использованию, приуроченности к определенным типам местности и структуре. Усовершенствована общая классификация беллигеративных ландшафтов. Класс беллигеративных ландшафтов разделен на подклассы городищ, валов, курганов, фортификационных комплексов и полигонов, которые отнесены к двум зонально-азональным типам – лесополевому и полесскому. В их структуре выделены местности древних оборонных сооружений, местности оборонных линий и курганный тип местностей.

Рассмотрена высотная дифференциация беллигеративных ландшафтов, отмечена четкая их связь с типами местностей. Выделены и обоснованы пять региональных сочетаний беллигеративных ландшафтов: Западноподольское (Галицкое), Среднего Приднестровья, Среднебужское, Центральноподольское и Полесское, в структуре которых выделены локальные территории. Опираясь на физико-географическое районирование Подолья, учитывая региональные отличия ландшафтной структуры, проведено районирование беллигеративных ландшафтов. Подолье отнесено к двум беллигеративным округам – Подольскому и Полесскому. В структуре Подольского беллигеративного округа выделены четыре беллигеративных района. Предложены пути оптимизации и рационального использования беллигеративных ландшафтов Подолья.

Ключевые слова: Подолье, беллигеративные ландшафты, структура, классификация, региональные сочетания, районирование, оптимизация.

SUMMARY

O. Antoniuk. The fortification landscapes of Podillya: structure, classification, rational use. - Manuscript.

The thesis is for the degree of candidate of geographical sciences, specialty 11.00.11 – constructive geography and rational use of natural resources. – Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, 2016.

The thesis is complemented and improved theoretical and methodological foundations of historical and geographical landscape science and research specific anthropogenic landscapes - fortification; analysis of spatiotemporal factors of their origin and development of the example of a region - skirts. Based on the research landscape structure fortification landscapes held their typological classification with regard to their existing structure of specific landscapes. With detailed analysis landscape view the available materials on defensive structures and their importance in the structure of modern landscapes separate region - skirts. Identified and analyzed the general and regional factors fortification landscapes of formation and stages of learning. Thesis there is determined and justified the presence of regional combinations fortification landscapes. A zoning of the fortification landscapes has been made for the purpose of optimization and management.

Keywords: skirts, fortification landscapes, structure, classification and regional mix, zoning, optimization.